

բժշկութիւն ծառայիս, դարձեալ «գիր արեան կապի, ոչխարաց աճման, պատերազմի եւ շար սա- Տաթի, սրի եւ թրի, նետի եւ խոնարի, նիզակի եւ դանկի» եւն. եւն. որոնց կը յաջորդեն այլեւայլ աղանատ մարմանք:

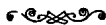
11. Մարդմանը ի սուրբ Աստուածածին, Սէնէն. «Ով ամենայնորէն Տասուածածին պար- ծանք. վերջն յիշատակութիւն Տեաւեալ անձին «պահպոյ յամենայն շարէ . . . զԳապը էրցն . . . »

12. «Աղօթք եւ աղանայք Ս. Սարգսի Ջօրայ- վարին. նման վերջն նշանակուածին ի § 7. միայն վերջը տարբեր անուան յիշատակութիւն 'կ'ըլտի' պայտէն. «Ժառայիս Աստուծոյ Գապը իրցն ողոր- մեայի»

13. «Գիր Թպշոյի եւ այլքի» Սէնէն. «Սուրբ Անաս եւ Հիղաթ երթային ի վաճառի միշտ օտար դրէ գրուած . . . «ի կիրարկու եւ ի գո- Տարս եւ իւրեանց որդիքն ի Սանփանոսն»

ՅԵՒՏԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ի վերջ զանազան ծրարին. «Գրեցաւ կիցիւնսս ի Քուստս ի գաւառ Սուրբ կարագետին ձեռամբ Արքայաճմ Սարգսագին ի Թմ. Ռի (= 1591)»

(Հարմարութիւն) ՅՈՎՀ. ԱՐԻՍ. ՄԻՍՏՐՈՅԱՆ

ԹԴՅԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՕՐՈՒՆ ԽԵԳՐԵՐ

Գ.

Խրիմեան Հայրիկ:

(Հարմարութիւն եւ Գրէ)

1860ին Խրիմեան վարդապետ անցաւ Կաւկաս, ուր նա յոյս ուներ Մատթէոս կա- թողիկոսի Տոմանաորութեան ներքեւ գրամա- կան Տանգանակութեամբ նպատա ընդունել յո- գուտ իր կրթողական ձեռնարկութեան: Էջմի- ածնայ մէջ Հայրիկ պարզեց իր սկսած գործի վիճակը, Տանգամանքներն եւ իր գաղափար- ները: Թեւեւ միաբանութիւնը մեծաւ մասամբ խորթ աշգոյ կը դիտուէր զինք, բայց կաթողի- կոսը կատարեց իր խտառման, որուն օգնեցին նաեւ Հայրիկի գործունէութիւնն ըմբռնող քանի մի ազգեցիկ աշխարհականներ եւս: Խրիմեան ստացաւ կոնգրէ իր նպատակին Տամար եւ իսկոյն աւելորդեցաւ գէպ ի Տիգրիս: Կաւկասի մայրա- քաղաքն այն ժամանակի զեռ նոր էր սկսած զարթնուլ եւ իր Տայեացքը տարածել գէպ ի Տաճկաստան, զոր ի մօտոյ չէր ճանաչեր եւ ըմբռներ նորա բուն վիճակը, երբ ժողովուր- դեան մեծ մասը զեռ վրական անՏգութեամբ կը վարուէր: Խրիմեանի երեւալն փոքր շարժում

յառաջ չբերաւ, ամէնքը կը Տեաքքբրուէին նորա գաղափարներով: Իր սաՏուս, պարզ եւ սրտա- շարժ քարոզներու մէջ Խրիմեան Հայրիկ կարծես օղակ կ'ուզէր դառնալ Կաւկասի եւ Վասպուրա- կանի մէջ՝ բացատրող Տանգիսանալով այս վեր- ջնոյս իրական կացութեան: Այս իրողութիւնը մեծ Տամակրութիւն շաՏեցուց գէպ իր անձնաւորու- թիւնն, եւ Խրիմեանի ձեռնարկած Տանգանակու- թիւնը յաջողութեամբ կը յառաջանար: Բայց ամէն բարի գործ միշտ ունեցած է իր խուճըդոտներն, եւ Խրիմեանի գործունէութեան մէջ ամէն քայլա- փոխին կը Տանգիպինք այսպիսի արգելքներու, որոնք կասեցուցած են զինք գործի ամենայնաջող ժամանակ:

Ետ կանուներով Էջմիածին, Խրիմեան Տար- կադրեցաւ վերագրանել իր կոնգրէն նոյնը տուողին, եւ Տեաւացաւ Կաւկասէն: Բայց նա իր անցած բոլոր քաղաքներու մէջ իր սիրալիք քա- րոզներով աղգած էր ժողովրդի սրտին ու մօքին վրայ, եւ նորա յիշատակն քաղցր եւ անաղարտ մնաց ժողովրդեան մէջ: Իր ուղեւորութիւնն այ- նու ամենայնիւ ապարդիւն չէր մնացած:

Խրիմեան 1861ին վերագրանաւ Վարագ, ուր նոր եռանգով սկսաւ յառաջանել սկսած գործը: «Արծուի Վասպուրականի» մէջ սկսան Տրատարակուիլ Կաւկասի ուղեւորութեան սղաւ- որութիւնները, որոնց մէջ Տփլիսի մասը բաւա- կան Տեաքքբրական է, վեր Տանելով նոյն ժա- մանակի տեղական Տանգամանքն եւ միեւնոյն ժամանակ գրողին Տայեացքն այդ մասին: — Յա- ջորդ տարին Հայրիկ Պատրիարքարանէն առած իշ- խանութեան Տամանայն կ'ուղեւորէր գէպ ի Տա- րուս, ուր Ս. Կարապետի Տաշկաւոր վանքի վի- ճակի բարեկարգութիւնն անՏրաժեշտ էր դա- տուած: — Եւ իր զարմանալի եռանդով, աշ- խատութեամբն եւ Տոգատարութեամբ Խրի- մեան յաջողեցաւ Ս. Կարապետի վանքի կերպա- րանափոխելը, Տիմեւելով այն տեղ նոր ապարան, կարգի բերելով ուսումնարանը եւ ուշադրու- թիւն դարձնելով վանքի ստացուածոց վրայ: Այստեղ աւելցան Խրիմեանի աշակերտներն. եւ երբ Վարագայ վանքի ձեռնաստուններէն ոմանք, որոնք իր աշակերտներն եւ աշխատակիցներն էին, քաՏանայական կարգի ընդունեցան, այն ժամա- նակ այս վերջինները աւելի Տաստատօրէն մուտք գտնելով ժողովրդեան մէջ, Խրիմեանի ձեռնար- կութիւնն սկսաւ աւելի ընդարձակիլ: Ժամանակին Տայ Տոգեւորականներէն ոչ դք այնքան լաւ էր ըմբռնած իրթութեան եւ լրագրութեան ժողո- վրդեան մէջ տարածման օգուտն, եւ ոչ դք

այնքան Տաստատամորէն ինք զինք նուիրած էր այս գործին, որքան խրիմեան: «Արծուի Վասպուրականէն» վերջ, առաջին անգամ Տարօնոյ մէջ երևեալն է՝ ինքնէր Տայեւէն թերթ, եւ առեալ «արծիւ» էր՝ «Արծուի Տարօնոյ» (1863): Այս իրողութիւններն այնքան մտ էին ժողովրդեան սրտին, որ սա միանգամ ընդ միշտ ընդգուծեցաւ աշակերտներու կողմէն խրիմեանին տրուած «Հայրիկ» կոչումն, եւ այնուհետեւ ժողովրդեան համար՝ «Հայրիկ» անձնաւորութիւնը սուրբ էր:

Յակայն երբ ժողովուրդը խորին յարգանքով եւ սիրով Հայրիկի հոգեբերը կ'ընդունէր եւ զինք գրեթէ կը պաշտէր, միւս կողմէն կային այնպիսիներ, որոնք ի սկզբանէ ի վեր ամենամեծ նախանձով եւ ատելութեամբ էր սեռնէին այն բոլոր բազմաթիւ բարեկարգութիւններն, որ խրիմեան կը կատարէր Վասպուրականի եւ Տարօնոյ մէջ. վասն զի եթէ ոմանց համար նա անհաշու էր այն պատճառաւ, որ իրենք պարզապէս չէին ըմբռնէր խրիմեանի ձեռնարկութեան օգուտներն, բուն մեծ մասի հակառակութեան շարժառիթն այն էր, որ խրիմեանի երեւալովն՝ իրենք յարգէ ինկած էին, ժողովրդեան առջեւ ալ եւս նոյն ազդեցութիւնը չունէին, իրենց սովորական անձնական հաստիքից անուղղակի ազդիւրները չորցած էին, եւ իրենց համար անձնական ազդեցութեան, անպառ շահոց եւ յաջող հունձքի ապարդիւն պիտի ներշնար: Ծածանակը դեռ բարեբաւտիկ էր խրիմեանի դիտած կրթական գործին անարդէլ յառաջանալուն, եւ ժամանակի այս ճնշող եւ խափանարար ընթացքի դերակատարները՝ հայ հոգեւորականութիւնն եւ հայ ազդեցիկ անձինք էին: Արթական նորութիւն մուծանկէ, յառաջգիմունքն էին Տեւեհիլը եւ Տեհիլը, եւս զիմարութեան գէմ քարողելը եթէ դեռ եւս հիմնայ շատերու համար սարսափելի բարոյական յանցանք եւ ազգակործան ընթացք կը համարուի, մըլափ ուրեմն այն ժամանակ, երբ խրիմեանի համակողջ չըմանն այնքան ալ զօրաւոր էր ի սկզբան, եւ չէր կարող հակառակութեան ոգիքը խեղդել: Խաւարի որդիք՝ երբ իրենց գաղափարաց հակառակող եւ իրենց անշարժութիւնը հարուածող անձանց փնտսել կ'ուզէին, իրեւ իրենց սովորական եւ ամենազուրկէնք, կը դիմէն իսկոյն անուանարկութեան, կնքիքի են, որով կ'աշխատին անդամատել իրենց հակառակորդներու գործն եւ անձնաւորութիւնը: Այսպէս ալ պատահեցաւ խրիմեանի: 1865էն մինչեւ 1868ը ամեն կերպ թշնամութիւններ տեղացոյցին հակառակորդ-

ները նորա վրայ, եւ Հայրիկ արդարանալու եւ իր գործը խափանման վտանգէ ապաստելու համար հարկ կուէ որ այս միջոցին շարունակ Զարօնէ վանք, Ամեն Վ. Պողիս, Վ. Պողոս Կարին, Կարինէ Վ. Պողոս եւ այլն ճանապարհորդէ: Եւ նա անխնայ կը կատարէր այս բոլոր ծանր ուղիւ որութիւններն, աշխատելով ամեն տեղ ապացուցանել իր անսկզկութիւնը՝ եղած զբաղատութիւններու գէմ: Այս բոլոր հակառակութեան գէպքերու մէջ անուշտ ամենէն ցաւալին է այն պարագայն, որ երբեմն պատահեցաւ Ս. Կարապետի վանքի մէջ: Վակայն արգարտութիւնը, թէ եւ ոչ, բայց միշտ յարթող է եւ խրիմեանի անպարտութիւնը վերջապէս երևեալ եւս, իր ընտանիներէն ոմանք պատժուեցան եւ ինքն ալ դարձաւ Վասպուրական, իր ընդհատակ գործունէութիւնը շարունակելու: Երբ փոքր ի շատէ իրեն սկսան նախկին կերպարանքն առնել, թէ եւ ոչ կատարելապէս, վասն զի՝ «Արծիւ» ներք գաղափարած էին վերջնականապէս, — խրիմեան գնաց Նշմածին, 1868ին՝ ուր եպիսկոպոս ձեռնադրեցաւ Տարօնոյ վրայ, Գեորգ Դ. կաթողիկոսի ձեռքը եւ դարձաւ Մուշ:

Խրիմեանի բարենորոգիչ եւ կրթական ձեռնարկութիւններն իրեն մեծ համար էին պատարաստ, որու տարածման օգնական եղան մասամբ նաեւ իր հակառակորդաց զբաղատութիւններն, որոնք միշտ պարտութեան մատնեցին զիրենք, եւ հայ ժողովուրդն ամեն տեղ առանձին ուշադրանքով կը լսէր նորա գործը եւ արեւմտեան պատմութիւնը: 1869ին երբ Վ. Պողիս Պողոս Պատրիարքի հրաժարման պատիարքական ամբողջութիւնը էր մնացած, շատերու աչքն ուղղուեցաւ գէպ ի Վասպուրականի արծիւը: Եւ այս կերպով խրիմեան Հայրիկ բարձրացաւ Տեհականատեան Հայոց պատրիարքական գահին վրայ, որուն արժանացուցած էին իր անսովոր բարոյականութիւնը, եկեղեցասիրութիւնը, կրթիչ ոգին եւ ժողովրդականութիւնը:

Խրիմեան Հայրիկի պատրիարքութիւնը տեւեց մտ 4 տարի: Այս միջոցին նորա ամենամեծ հոգը ժողովուրդն էր, իր բոլոր գործունէութիւնը կարգադրած էր այն ուղղութեամբ որ հայ ժողովուրդը թէ Վ. Պողիս եւ թէ մանաւանդ գաւառներու մէջ ունենայ հոգեւոր, բարոյական եւ նիւթական կենաց մէջ անդորրութիւն եւ յառաջադիմութիւն, պատրիարքարանի իր պարտքերէն ապաստի, հոգեւորական գան իր կոչման լիապէս համապատասխանէ: Ինչ որ նա իրեւ պարզ վանահայր սկսած էր մի միակ գաւառի

